

**ОБРАЗ ГЕРОЯ-РОЗПОВІДАЧА В РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО
«ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО»**

У статті аналізується образ героя-протагоніста роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого», робиться спроба з'ясувати тип наратора, репрезентованого у творі.

Ключові слова: образ, герой-протагоніст, розповідач, «медіатизований» наратор.

Якщо після виходу резонансного роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» з'являлися поодинокі критичні розвідки про цей твір, то предметом розгляду в них ставали окремі виразно окреслені особливості даного наративу: визначення жанрової приналежності, типове характеризування образної системи [1; 10], з'ясування доцільності використання стилізованої документальності [2]. Більшість із таких праць мали узагальнюючий, рецензійний характер і не відзначалися ретельним аналізуванням конкретних елементів художнього твору, що знаходяться в площині літературно-критичної компетенції.

Окресленої проблеми дотично торкалися у своїх критичних роздумах І. Дзюба [4], В. Панченко [10], Д. Дроздовський [5], В. Базилевський [1]. Метою нашого дослідження є цілісний аналіз образу героя-протагоніста в романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» як ключового суб'єкта у світлі специфічної «запискової» форми представлення художнього тексту.

Насамперед уважаємо за потрібне з'ясувати різновид літературного суб'єкта як організатора тексту та «формувальника» естетичних, психологічних та ідеологічних поглядів на зображуване. Літературознавець Ю. Ковалів стверджує, що терміни «розповідач» та «оповідач» різняться «за граматичним представленням у розповіді: оповідач виступає у формі першої

особи, розповідач – у формі третьої особи» [9, 339]. Хоча герой-протагоніст роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» в тексті представлений тільки у формі першої особи однини та виступає в ролі уявного автора, все ж не вважаємо його оповідачем. Позаяк головний герой у творі письменниці не є дистанційованим від інших дійових осіб образно-сміслової структури роману, безпосередньо контактує з ними; є характерним персонажем, який брав або бере участь у життєвих обставинах, що описані ним у власному діаріуші, і не завжди може бути ототожненим з автором-творцем. Зрештою, він є посередником між автором і читачем.

Тому можемо констатувати, що в образній структурі роману Ліни Костенко експліцитно репрезентовано рефлексію «медіатизованого» [8, 26] наратора-розповідача. Тим паче на підтвердження наведеного тезису можемо звернутися до слів літературознавця О. Галича, який відзначає, що тип головного героя-розповідача «найбільш уживаний у творах автобіографічного характеру (тобто документальної спрямованості – І. Я.) або таких, що наслідують цю форму» [3, 149] (роман Ліни Костенко є стилізовано документальним – І. Я.).

«Записки українського самашедшого» – своєрідний щоденник, написаний від імені 35-річного київського програміста, виразного представника української інтелігенції, ім'я якого не називається жодного разу протягом розгортання фабульної дії тексту. Як зазначалося вище, нарація ведеться від першої особи, що дає широкі перспективи головному героєві виразити своє ставлення до навколишнього глобалізованого світу. Протагоніст знаходиться у самому вирі «божевілля» і представляє себе нормальною людиною, яка під впливом алогічних обставин перетворюється на «самашедшу». Ще на початку своєї розповіді герой зазначає: «Я завжди був нормальною людиною. Радше меланхоліком, ніж флегматиком. Рацію в мені явно переважало, поки не зустрів свою майбутню дружину. Тоді на деякий час взяло гору емоцію, а тепер вже не знаю... Спадковість у мене теж добра, психів у роду не було. Вчився в університеті, ходив на байдарках,

навіть маю спортивний розряд. Кінчав аспірантуру, захистив дисертацію. Хобі у мене музика, література, у дитинстві збирав марки. Словом, все адекватно, а оце раптом, на зламі століть, відчув дискомфорт, кривля поїхала...» [7, 5].

Герой прагне усвідомити, ким він є для себе і для своєї родини, у рефлексійній системі аналізу українських та планетарних подій. Це прагнення зрозуміти своє єство в інформаційному світі «божевілля» є певним спротивом протагоніста бездуховному животінню людської раси. Визначальним є те, що саме людина розумової праці береться осмислити реалії сучасного існування, бо, без сумніву, якраз інтелігент має розмірковувати над тим, як покращити світ і життя народів. Герой-інтелігент Ліни Костенко вражає своїм гострим розумом і неймовірною афористичністю у висловлюваннях, які часто є об'єктивними оцінками модерного повсякдення.

Через свого протагоніста Ліна Василівна змушує читача заново усвідомити «вчорашнє» минуле й переосмислити катастрофічну глобалізовану сучасність. Герой твору застерігає читача, дає йому поштовх до пошуку й самостійно розвідує шляхи та методи регенерації духовності, позбавлення стану аритмічного обивательського існування.

Багато хто з негаторів роману (І. Котик, В. Неборак, Ю. Кучерявий) наголошував на психологічній невірогідності героя-розповідача. Зокрема Л. Костенко закидають у тому, що буцімто не може справжній програміст сидіти вдома, читати газети, дивитися телевізор та мислити у своєму нестарому віці як пенсіонер-інтелектуал. Також критикам здається нереалістичним те, що головний герой, мешкаючи в столиці України, не може знайти собі нормальну роботу після того, як втратив попередню, де працював за фахом.

Дозволимо собі зауважити подібній критиці в прямолінійному потрактуванні образу протагоніста в романі «Записки українського самашедшого». Потрібно зважати на те, що Я-розповідач є медіатором,

безпосереднім речником письменниці. Звісно, не всі думки й сентенції головного героя та автора збігаються. Наприклад, повністю заперечують концепт духовності у творчості Ліни Костенко такі слова «самашедшого»: «Я не побожний, ходжу до церкви не часто, поклонів ревно не б'ю. Я навіть не певний, що Бог створив людей за своєю подобою. Зліпив із глини, як дід свистульку, і вдихнув душу. Не з нашим розумом осягнути, як виглядає Бог» [7, 160]. Такі заяви є безсумнівно думками-атавізмами суто радянського типу мислення, та делегуються авторкою в мовленнєвий потік протагоніста для більш виразного окреслення «божевільного» стану героя-розповідача й зображення його мисленнєво-діяльній маргінальності на темпоральних маргінесах міленіуму.

Також, вважаємо, що структурування дійсності в наративі саме від імені чоловіка слугує більшій психологічній переконливості героя-покажчика глобальної абсурдності світу. Через особу чоловіка-екстраверта, спираючись на власний багатий досвід, автор роману має можливість давати адекватну оцінку довколишньому життю. Принагідно можна відзначити й те, що саме завдяки герою-чоловікові викривається проблема «лідера», який відсутній на чолі держави протягом років української незалежності. «Немужськість» українських представників сильної статі підтверджують слова дружини розповідача: «Я вперше відчула сором за мужчин своєї нації... (...) Це ж не мужчини. Вони можуть схопитися за голову, за серце, за матню, за кишеню. Але вони ніколи не схопляться за зброю» [7, 326]. Правду кажучи, головний герой іноді проявляє й елементи полохливого чоловічого бунтарства: «Я схопився б за зброю, я пішов би на барикади. Мій День Гніву уже настав. Але у нас в яку ситуацію не ступиш, гарантована провокація. Ти кинешся на барикади боротися за правду, за справедливість, «За вашу і нашу свободу!» – я дуже люблю це гасло польських повстань – а поруч раптом вигулькне ідіот і наверх такого, з чим ти себе не можеш ідентифікувати. Я нічого не боюся. Я боюся тільки причетності до ідіотів» [7, 326].

Невипадково письменниця обрала своєму головному героєві й професію. Так, він – програміст, але не комп'ютерний. Як зазначає сам розповідач: «Я системний програміст. У мене в голові добрий процесор. Люди, як правило, бачать світ у діапазоні своїх проблем. Ну, ще в радіусі родини, країни, свого фаху, своїх інтересів. А якщо подивитися на світ у комплексі різних подій і явищ, виникає зовсім інша картина. Бачиш критичну масу катастроф. До того ж при такій глобальній оптиці корегуються пропорції власних проблем» [7, 67]. З цих слів розуміємо, що герой-розповідач прискіпливо обсервує українські та світові реалії буття, вибудовуючи у своїх записах певну систему абсурдної неспроможності звести дійсну незалежну державу, що базується на «дефекті головного дзеркала» [6]. В одній зі своїх лекцій, присвяченій проблемам української культури, Ліна Василівна наголошувала на тому, що «в початках сотворіння світу було Слово. В початках сотворіння нації теж повинне бути слово» [6, 28]. Тобто робимо висновок, що через Слово Я-розповідача письменниця програмує свідому частину українського народу на реінкарнацію державного ладу та відродження соціальної стабільності.

Трохи неординарною в контексті жанру «записок» виявляється сюжетна лінія про особисте життя героя, що не є ані магістральною, ані ключовою. Це лише один із багатьох художніх стрижнів, що дають можливість автору розповісти про безмірну кількість необхідних для романної тканини життєвих фактів і ситуацій. Негаразди в сімейному житті героя-протагоніста є наслідками хаотичності ненормального суспільства. Саме в той момент, коли розпочинається масове божевілля в соціумі, поняття «подружнього життя» втрачає свою вмотивованість та трансформується в дихотомну колізію «він – вона».

Літературний критик В. Базилевський писав, що у романі «Записки українського самашедшого» «перехід від спроби суїциду до майже ідилії – занадто прямолінійний. Так не буває. Бракує мотивації, проміжної ланки. Взнаки дається й загальна статика. Навіть зі знижкою на те, що це “не

белетристика”» [1, 7]. Так, можливо. Але чи потрібна якась мотивація людині, яка, пропускаючи крізь себе всю абсурдність сучасного глобалізованого світу, перейшла до стану «божевільного»? Певно, що ні, адже внутрішній світ «самашедшого» стає фрагментарним та розпорошеним і, таким чином, дозволяє герою-розповідачеві бути психологічно нестабільним у своїх вчинках та міркуваннях.

До слова, звернувши увагу на заголовковий комплекс твору Ліни Костенко, можна провести паралелі з головним героєм «Записок божевільного» М. Гоголя, ненормальним чиновником, який стає одержимим ідеєю про те, що він – король Іспанії. Насправді ж протагоністи обох «Записок...» мають певні розбіжності. По-перше, на відміну від гоголівського Аксентія Поприщина, що далекий від усвідомлення власного божевілля, мотивованого непохитністю та безкомпромісністю тодішнього суспільства, Я-розповідач Ліни Костенко, без сумніву, вважає себе «самашедшим» і звинувачує в цьому інформаційно-божевільний симулякр справжнього життя. По-друге, в романі української письменниці образ «божевільного» еволюціонує, адже її герой є інтелігентною мислячою людиною, що знаходиться в соціально-активному четвертому віковому десятиріччі. Потрапляючи в епіцентр інформаційного коловороту, герой-розповідач здатен виокремити проблеми національного характеру, заявити про них та запропонувати шляхи їх вирішення. У «Записках божевільного» М. Гоголя головний герой є класичним зразком психічно нездорової людини. У «Записках українського самашедшого» Л. Костенко все ж я-розповідач де-факто не є божевільним, він лише імітує типового представника української нації, який чинить опір потужним хвилям інформаційної фантазмагорії.

Таким чином, можемо стверджувати, що літературним суб'єктом у прозовому романі Л. Костенко виступає наратор-розповідач, який є «медіатизованим». Іншими словами, являє собою вузловий елемент у комунікативному просторі автора й читача. Зважаючи на мету, яку ставила перед собою письменниця, зокрема використання героя-протагоніста як

індикатора всесвітніх і національних катаклізмів, образ Я-розповідача є логічно вивіреном і психологічно вірогідним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базилевський В. Хроніка перманентного абсурду : погляд із мезозою / Володимир Базилевський // Літературна Україна. — 2011. — № 4. — С. 6—7.
2. Галич О. «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко як імітація документального твору / Олександр Галич // Слово і час. — 2012. — № 7. — С. 105—110.
3. Галич О. Теорія літератури / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв ; за наук. ред. О. Галича. — К. : Либідь, 2001. — 488 с.
4. Дзюба І. Є поети для епох / Іван Дзюба. — К. : Либідь, 2011. — 208 с.
5. Дроздовський Д. «Записки українського самашедшого» як рятівний електрошок / Дмитро Дроздовський // Дзеркало тижня. — 2010. — № 48. — С. 15.
6. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала / Ліна Костенко. — 2-ге вид. — К. : Києво-Могилянська акад., 2005. — 31 с.
7. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. — К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. — 416 с.
8. Легкий М.З. Форми художнього викладу в малій прозі І. Франка : дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: 10.01.01 / Микола Зеновійович Легкий — Л., 1997. — 182 с.
9. Літературознавча енциклопедія : у 2-х томах. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. — К. : ВЦ «Академія», 2007. — Т. 2. — 624 с.
10. Панченко В. Особливості національного божевілля / Володимир Панченко // День. — 2010. — № 237—238. — С. 10.

11. Гоголь Н. Записки сумасшедшего / Николай Гоголь. — М. : Азбука-классика. — 2011. — 288 с.

ЯРОСЛАВСКИЙ И. Г.

**ОБРАЗ ГЕРОЯ-РАССКАЗЧИКА В РОМАНЕ ЛИНЫ КОСТЕНКО
«ЗАПИСКИ УКРАИНСКОГО САМАШЕДШЕГО»**

В статье анализируется образ героя-протагониста романа Лины Костенко «Записки украинского самашедшего», делается попытка выяснить тип рассказчика, представленного в произведении.

Ключевые слова: образ, герой-протагонист, рассказчик, «медиатизированный» нарратор.

YAROSLAVSKYI I.

**HERO-NARRATOR'S IMAGE IN THE NOVEL «THE NOTES OF
UKRAINIAN MADMAN» BY LINA KOSTENKO**

In the article the image of hero-protagonist of the novel «The Notes of Ukrainian Madman» by Lina Kostenko is analyzed, the type of narrator represented in the novel is attempted to find out.

Key words: image, hero-protagonist, narrator, «mediatorial» narrator.

Стаття надійшла до редколегії 13.09.2013 р.